

Marokkaans gekruide hutspot

Lucas Catherine Een canon moet culturele minderheden niet uitsluiten, maar moet juist aandacht besteden aan elementen die afkomstig zijn uit andere culturen. De zoektocht naar de multiculturele wortels van Nederland en Vlaanderen voert langs Brugge, Brussel en Amsterdam.

Wanneer minderheidsgroepen in de dominerende, opgelegde canon niets van hun eigen cultuur herkennen, worden zij de facto uitgesloten. Daarom kun je de vraag stellen hoe je een culturele canon kunt samenstellen die ook de minderheden binnen de multiculturele samenleving aan hun trekken laat komen. Hiervoor zijn er twee opties: je kunt elementen uit de vreemde culturen waarvan leden naar ons zijn geïmmigreerd er gewoon bijvoegen – maar dat is wel heel artificieel. Of je kunt onze cultuurgeschiedenis opnieuw bekijken en uitvlooiën welke elementen van onze nationale cultuur afkomstig zijn uit andere culturen. En dat is meer dan meestal wordt vermoed. Bij deze laatste optie bereik je een dubbel resultaat: de autochtonen merken dat het culturele contact al veel eerder plaatsvond, veel vroeger dan het moment waarop er sprake was van een multiculturele maatschappij, en de allochtonen merken dat hun nieuwe culturele omgeving

eigenlijk onverwachte banden heeft met de eigen wortels.

Ik doe de oefening voor Marokkanen en Arabieren. Hiervoor neem ik drie glansperiodes uit de geschiedenis van de Nederlandse cultuur. Het Brugge van de Vlaamse primitieven, het zestiende-eeuwse Brussel dat toen even de hoofdstad was van een multinationaal rijk, en de Hollandse Gouden Eeuw.

Brugge en de Arabieren

Ik beperk mij tot een summiere wandeling langs het erfgoed in het hedendaagse Brugge. Naast het standbeeld van Jan van Eyck staat de Poortersloge. Die is versierd met het oudste symbool van de stad, een beer. Die beer was ooit door Boudewijn met de IJzeren Arm, de eerste echte heer van de stad, als wapenteken in gebruik genomen. De leeuw zal hem verdringen. En die leeuw ging men bij de Arabieren halen.

Dirk van den Elzas, die in totaal vier kruis-

tochten naar Palestina onderneemt, ging hem dragen in zijn wapenschild, in navolging van zijn oom en kruisvaarder, Godfried Plantagenet van Anjou, die de leeuw als heraldisch symbool in Palestina leerde kennen door onder meer Baybars, de man die de kruisvaarders uit Nazareth verdreef. Vanaf 1167 wordt de heraldische leeuw een Vlaams en later ook Brabants, Nederlands en Belgisch symbool.

Ook onze ziekenhuizen zijn Arabische import. Het eerste in West-Europa, het St-Jansziekenhuis in Brugge, is nu een museum – de oudste bewaarde documenten over dit ziekenhuis dateren van 1188. De kruisridders van Sint-Jan troffen in 1099 naast de kerk van het Heilig Graf in Jeruzalem een hospitaal aan dat ooit door de Arabieren was gesticht. Zij namen het hospitaal over en de Orde van Sint-Jan stond vanaf toen ook bekend als de Hospitaalridders. In christelijk Europa kende men tot dan toe enkel een soort lazaretten waarin zieken werden opgevangen en getroost, meestal door religieuzen. Van verzorging was nauwelijks sprake. In het Midden-Oosten kende men echte hospitalen met zalen waar patiënten al naar gelang hun kwaal werden ingedeeld en verzorgd, elk onder verantwoordelijkheid van een arts.

In de gebouwen van het Groot-Seminarie en de Stadsbibliotheek worden de manuscripten bewaard die toebehoorden aan de abdijen van Ter Doest en Ten Duinen. De monniken van deze abdijen studeerden destijds aan de Parijse universiteit, die heel wat Arabische en Griekse werken in Latijnse vertaling uit Toledo ontving. Deze Andalusische stad was tot in de veertiende eeuw een belangrijk Arabisch cultureel centrum en onder invloed daarvan ontstond aan de Parijse

Onze ziekenhuizen zijn Arabische import

universiteit het Averroïsme, genoemd naar Averroës/Ibn Rushd, de in 1126 in Marrakesh gestorven commentator en navolger van Aristoteles. Het Averroïsme werd geleid door Siger van Brabant, maar die werd door de paus afgezet en vervangen door Thomas van Aquino (1225–1274) die het Averroïsme moest uitroeien en die zo uitgroeide tot kerkvader. Je kunt hem niet begrijpen zonder Ibn Rushd te hebben gelezen. In Brugge arriveerde zo naast Griekse ook Arabische wetenschap.

Heel belangrijk is het boek van Ibn Haitham/Al Hazen (965–ca. 1035), *Kitab al Manazir/De aspectibus*, waarin deze het gebruik van lenzen, holle en bolle spiegels beschrijft, ook al in de dertiende eeuw aanwezig in de abdij Ten Duinen. In 2001 stelde de Britse schilder David Hockney dat Van Eyck en andere Vlaamse primitieven spiegels en lenzen gebruikten, wat hun zeer realistische techniek verklaart. Hun kennis hadden zij volgens hem gehaald uit het

boek van Ibn Haitham. De theorie van Hockney veroorzaakte veel ophef in de academische wereld, maar werd nooit echt weerlegd. Volgens Hockney is dit wat onze schilders deden: met behulp van spiegels en lenzen de hoofden van hun modellen projecteren en die dan overtekenen. Hockney merkt verder op dat nogal wat portretpanelen uit die tijd opvallend klein zijn. Een holle spiegel, hoe groot of hoe klein die ook is, geeft altijd een projectie van 30 x 30 centimeter, het formaat van die panelen. Wij weten ook dat holle en bolle spiegels al vanaf 1350 in de Nederlanden werden vervaardigd en de spiegel- en lenzenmakers zaten in dezelfde gilde als de schilders.

Een ander merkwaardig boek dat in het Brugs Grootseminarie wordt bewaard, is de Latijnse vertaling van *Taqwim al Siha* door Abu al Hasan ibn Butlan al Mukhtar († 1063), *Tacuinum Sanitatis*. Letterlijk betekent de titel 'gezondheidstabellen'. Het handelt over het nut van planten als voedingsmiddel en over diëten. Ook culinair is het interessant, want er staan recepten in, onder meer hoe je pasta moet maken. Het is een mythe dat Marco Polo de pasta uit China zou hebben geïmporteerd. De Arabieren leerden de pasta kennen via Turks-Mongoolse volkeren. Pasta wordt net als couscous gemaakt van griesmeel en de graansoort daarvoor werd in Italië geïmporteerd toen de Arabieren in Sicilië heersten. Ook de Bruggelingen leerden al snel pasta, en ieder geval ravioli kennen. Toen noemden wij ze roffioelen en ze staan beschreven in een handschrift met de titel: *Desen bouc leert wel ende edelike spijsse te bereedene tetene*. Het schijnt dat de Groningers een soort oliebolletjes met vlees nog altijd roffioelen noemen.

Brussel als metropool

De Nederlanden maakten in de zestiende eeuw deel uit van een groot, multinationalaal rijk, waarvan ook Spanje deel uitmaakte. Onder keizer Karel werd Brussel de hoofdstad. Getuige

hiervan is nog altijd het huis *Den Coninck van Spaegniën* op de Grote Markt, waar de Spaanse koning staat afgebeeld met rechtsonder hem een indiaan en linksonder een Arabier, om aan te geven dat hij over de Amerika's en over Noord-Afrika regeerde. Karel V werd in de Brusselse St-Goedelekathedraal op 13 maart 1516 tot koning van Castilië gekroond. Dat gebeurde hier, niet in Spanje.

Een van Karels hofschilders was Jan Vermeyen (1500–1559). Hij ging – als de eerste *embedded journalist* van wie we de naam kennen – mee met de keizer in 1535 op campagne naar Tunis. De inname van die stad legde hij vast in een reeks cartons, dat zijn de basistekeningen voor een tapijt, die werden omgezet in twaalf monumentale tapijten die de Brusselaar Willem De Pannemaeker van die verovering van Tunis (1535) vervaardigde. Ze zijn de grootste reeks – in alle betekenissen van het woord: in afmeting, in aantal en in materiaal: zijde-, goud- en zilverdraad – die er van een enkele gebeurtenis is gemaakt. Vermeyen zou dan ook wereldberoemd moeten zijn, maar omdat de tapijten nu verspreid zijn over Spanje en Oostenrijk en je er nooit meer dan een paar tegelijk kunt zien, maken ze niet de overdonderende indruk zoals toen. Het Spanje waar Vermeyen mee kennismaakte, werd nog bewoond door Arabisch sprekende moslims, de zogenoemde morisco's. De laatste driehonderdduizend van hen zullen pas in 1610–1614 op boten worden gezet. Vermeyen levert ons dan ook merkwaardige beelden van de morisco-invloed in Spanje. Een van zijn bekendste etsen heet *Het Spaans Bordeel*. De morisco's waren na 1500 verdreven naar de laagste klassen van de maatschappij en sommige vrouwen gingen in bordelen werken. De ets, die op grote schaal in Europa werd verspreid, geeft ons randinformatie die erg belangrijk is.

Op de tafel waaraan de bordeelbezoekers zitten, liggen groenten die door de Arabieren in Europa werden geïntroduceerd en die allemaal

een seksuele symboliek hebben. Abrikozen en meloenen die met hun roze vlees alluderen op borsten; vijgen (vagina's) en olijven (klootjes); komkommers, bananen en rode wortels die in de volks-erotiek ook nu bij ons nog met seks worden geassocieerd.

Vermeyen schilderde ook de zessnarige *guitara morisca* en de rozenkrans, toen die nog zoals zijn voorbeeld de Arabische *tasbih* niet was opgedeeld in tientjes. Dit Arabische gebedssnoer werd in 1221 door de Castiliaanse kanunnik Dominicus Guzman in de katholieke kerk geïntroduceerd, na goedkeuring per pauselijke bul. De rozenkrans werd vooral verspreid door de orde die Dominicus Guzman stichtte, de dominicanen.

Een van de merkwaardigste morisco-invloeden was de volgende: Berbers, en wel bepaald de Banu Marin, introduceerden in de veertiende eeuw in Andalusië het merinoschaap, dat naar hen is genoemd en bekendstond om zijn fijne, soepele wol (vandaar ook nu in het Arabisch het woord 'marin', 'soepel'). Deze wol werd uitgevoerd naar West-Vlaanderen, vooral de streek rond Hond-schoote, en werd daar bewerkt tot een soepel textiel (al onze speciale textiel is blijkbaar Arabisch van origine: gaas uit Gaza, mousseline uit Mossul, damast uit Damascus en balda-

Van onze
textiel
komt
gaas uit
Gaza en
damast
uit
Damas-
cus

kijn uit Bagdad. Daarna werd ze weer uitgevoerd naar Spanje, waar ze bekendstond als *anascotas*, de Spaanse verbastering van Hond-schoote!

Andalusisch en berbertextiel maakten grote indruk op onze schilders, van de Vlaamse primitieven tot de Barok. Zo schilderde Maarten De Vos de Madonna staand op een berbertapijt en is bij het doek van Hans Memling, *Zegenende Christus met musicerende engelen*, de liturgische kledij van Christus afgeboord met berber-motieven. Ook de muziekinstrumenten zijn van morisco-origine. De morisco's vervaardigden in Spanje zowel liturgische kledij als muziekinstrumenten voor ritueel gebruik. Ook de al genoemde Vermeyen brengt in zijn reeks over de verovering van Tunis heel wat berbertextiel in beeld, meestal gedragen door vrouwen. Hij was zo gek van deze kledij dat hij, terug in Brussel, met zijn jonge dochter in de Brusselse Ommeganck ter ere van keizer Karel gekleed als morisco meeliep, schrijft Carel van Mander in zijn *Schilderboek* (1604).

Hollands Gouden Eeuw

De onafhankelijkheidsoorlog die de Nederlanden tegen Spanje voerden, versterkten de banden met de Arabische wereld. Op dezelfde dag dat Filips II een bestand sluit met de Noordelijke Provincies besluit hij de laatste Andalusische moslims te laten verdrijven. Dat ging hier niet onopgemerkt voorbij. De bekende ontdekkingsreiziger Jan Huyghen van Linschoten liet het edict bijna onmiddellijk vertalen en verspreiden. Adriaen Valerius herinnerde in zijn *Nederlandsche Gedenck-clanck* (Haarlem 1626), de kroniek van de oorlog tegen Spanje, dan ook aan 'de snode valsche ende wreede practijcken ende moorden by den Spaenschen Koning aangerecht inde Rijkken van Grenaden ende Arragon; als oock wat noch int Jaer 1610 by hem is ghepleecht aen de arme Moriskens, om d'inwoonderen der selver Landen t'eenemaal te dempen ene uyt te roeyen'.

Er kwam een alliantie tot stand tussen de verdreven Andalusiërs in Marokko, de Marokkaanse sultan en de Verenigde Provinciën. Watergeuzen emigreerden vanuit Zeeland naar Marokkaanse en andere Noord-Afrikaanse havens om daar samen een jihad ter zee (in de officiële geschiedschrijving kaperij genoemd) tegen katholiek Spanje te voeren. De bekendste van deze geuzen is Jan Janszoon uit Haarlem, die het onder de naam Mourad Raïs tot opperbevelhebber ter zee (*amir al bahr*), admiraal van Salé bracht. Het Nederlands-Marokkaans gezelschap De Varkensfabriek heeft net een theaterstuk over zijn leven uitgebracht (*Jan Janszoon, de Blonde Arabier*). De geuzen namen trouwens het embleem van de kapers van Salé over, de maansikkel met daarin een gezicht. Zij maken er een geuzenpenning van met als tekst: 'Liever Turks (dat was toen Arabisch en moslim) dan Paaps'. De Nederlandse koningin reikt nog ieder jaar een geuzenpenning uit, in 2009 is dat aan de Palestijnse organisatie Al Haq en haar joodse partner Bet'selem.

Maar er kwamen ook Marokkanen naar Nederland. Jan Wagenaer schrijft in zijn *Vaderlandsche Historie* (1793): 'één der Zoonen van den Keizer van Marokko (Mansur al Dahabi, LC), thans negen en dertig jaaren oud en zig hier te lande ophoudende, de hervormde Leere hadt aangenoomen, en zig, te Leiden, onder den naam van Henri Cherif, doen doopen.' Deze Mansur al Dahabi kwam hierheen om mee te helpen de Spanjaarden te bevechten. De Marokkaanse sultan zond verschillende gezanten naar de Verenigde Provinciën om de strijd tegen de Spanjaarden in coalitie uit te vechten. In 1613 was dit bijvoorbeeld de morisco Ahmad al Hajari, een man die trouwens ook goede contacten onderhield met de eerste Nederlandse Arabisten en hun Arabische manuscripten leverde. Hij schrijft in zijn memoires deze prachtige zin: '*Namshy illa Flandis lianhum la yadarun al muslimyn, bal yahsinun illyhhim*. Laat ik naar

de Nederlanden gaan, want daar zijn ze niet tegen de moslims, maar behandelen zij hen goed.'

Spinoza en de islam

Maar de belangrijkste culturele beïnvloeding gebeurt via Spinoza. Abu Bakr ibn Tufail, geboren in Wadi Ash (nu Guadix), was een tijdgenoot en vriend van Averroës/Ibn Rushd en net als hij hoffilosoof van de sultan. Hij schreef *De Geschiedenis van Hay ibn Yaqzan* (letterlijk De Levende, zoon van de Bewuste). Dit boek verhaalt hoe op een eiland een man opgroeit zonder enig contact met de buitenwereld. Door rationeel na te denken komt deze eilandbewoner tot dezelfde conclusies als de godsdienst. Door de op het eerste gezicht chaotische en onvolmaakte wereld heen ontdekt hij toch god. Want het goddelijke is in al het bestaande aanwezig en de mens kan het door oefening naar buiten brengen. Dit laatste is ook een stelling van de soefimystiek binnen de islam, en in de mystiek van de Andalusische joden. Het boek van Ibn Tufayl werd op initiatief van Spinoza in 1672 vertaald in het Nederlands en te Amsterdam uitgegeven door zijn vriend J. Bouwmeester.

Spinoza was door deze Andalusische filosofie sterk beïnvloed. Baruch Spinoza werd in 1632 in Amsterdam geboren in een Sefardisch joodse familie die uit Andalusië was verdreven. De Sefardische joden hadden hun filosofische traditie meegebracht. Het probleem van de relatie tussen God en Zijn schepping was een van de grote filosofische discussiepunten in Andalusië en Marokko. In de islamitische filosofie werd dit opgelost door het dogma van de enigheid van god (*tawhid*) tot het uiterste door te trekken. Zo stelde men in de Andalusische filosofie dat er geen enkel verband was tussen God en Zijn schepping en dat God de wereld niet in een keer had geschapen, maar dat die schepping eeuwig doorging. Deze stroming kende zijn hoogtepunt onder de Almohaden. Echo's van deze filosofische

Lucas Catherine

is bestuurslid van het pas opgestarte *Daarkom, het Vlaams-Marokkaanse Culturenhuis*. Van hem verschijnt dit jaar: *Morisco's. Een vergeten etnische zuivering in Andaloesië*.

opvattingen zijn bij Spinoza terug te vinden in belangrijke stellingen als 'God is de enige substantie', wat parallel loopt met de manier waarop binnen de moslimfilosofie de *tawhid* werd gedefinieerd, of ook in de stelling dat God niet bij wilsbeschikking de loop der natuur beïnvloedt.

Spinoza ging nog verder en stelde dat de Ene God en de Ene bestaande Natuur (kosmos) samenvielen in zijn beruchte uitdrukking *Deus sive Natura*: God, te weten de Natuur. Vandaar dat men hem ook pantheïsme toeschreef. Naast de Andalusische traditie werd Spinoza natuurlijk ook beïnvloed door grote tijdgenoten als Thomas Hobbes en René Descartes.

Met enig zoekwerk is er dus voldoende stof te vinden om te verwerken in een culturele canon waarin ook de Marokkaanse Nederlanders zich terug kunnen vinden. En eenzelfde onderzoek kan natuurlijk ook voor andere culturen plaatsvinden, de Ottomaans-Turkse bijvoorbeeld.

Literatuur

- Catherine, L. (2004) *Rijstpap, tulpen & jihad*. Berchem: EPO.
- Coindreau, R. (1948) *Les corsaires de Salé*. Rabat: In des hautes études Marocaines (Reprint).
- Busine, L. en L. Vandamme (2002) *Middeleeuwse handschriften: besloten wereld, open boek*. Brugge: Lannoo.
- Elkhadem, H. (1974) *Tacuini Sanitatis*. Amsterdam: Holland University Press.
- Hockney, D. (2001) *Secret Knowledge*. New York: Thames & Hudson.
- Horn, H.J. (1989) *Jan Cornelisz Vermeyen: painter of Charles V and his conquest of Tunis: paintings, etchings, drawings, cartoons & tapestries*. Doornspijk: Davaco.
- Smitskamp Oriental Antiquarian (2005) *Catalogue 653, Item 387, Ibn Tufayl*. Leiden: Smitskamp Oriental Antiquarian.
- Steenbergen, F. van (1970) *Maitre Siger de Brabant*. Leuven: Universitaire publicaties.
- Vandenbroeck, P. (2000) *Azetta: berbervrouwen en hun kunst*. Gent: Ludion.